

B. P. HASDEU ȘI CULTURA POPULARĂ

DE

SILVIA CIUBOTARU

Activitatea de istoric, lingvist, filolog, scriitor și folclorist a lui B. P. Hasdeu coincide, în știința românească, cu perioada începuturilor, când o civilizație tinăra are nevoie de personalități polyvalente, care să deschidă „ușile viitorului”¹. Această conjunctură, specifică culturii noastre de la mijlocul secolului trecut, a corespuns predispozițiilor eruditului de a sonda spații necunoscute: „Iară mie unuia îmi place mai ales a mă îndemna pe căinebătute”², mărturisea Hasdeu în 1863. Contribuția informațională imensă pe care o aducea Hasdeu în istoria, lingvistica și filologia românească este secondată mereu de o slăruitoare preocupare pentru fenomenul etnic autohton, pentru cultura populară. Ceea ce a intuit B. P. Hasdeu mai profund decât pașoptiștii a fost perpetua corelare care există între limba, organizarea statală, cutumele unui popor și folclorul său.

Apropierea de specificul poporului român se produce la Hasdeu încă din perioada copilăriei, petrecută la Cristineștii Hotinului, când asculta istorisirile bunicilor sau ale boierului Vasile Cristea despre vitejia strămoșilor³. Tot atunci se familiarizează cu *dainele* lituaniene cunoscute de la mama sa Elisabeta Dauksza⁴. Activitatea de alegeare a folclorului constituia o tradiție în familia Hasdeu. Bunicul, Tadeu Hasdeu, a cules numeroase legende românești (despre *Amazoane*, *Dragomir*, *Drageș*, *Traian și Dochia*, *Cheile Bieului*, *Papură Vodă cel mincat de soareci*)⁵ pe care le-a publicat în limba polonă. Alexandru Hasdeu, tatăl savantului, publică texte folclorice în revistele „Vestnik Evropi”⁶, „Teleskop”⁷ și „Molva”⁸. Poeziile populare, date drept autentice, trădează adesea intervenția culegătorului, tributar unor tendințe de „infrumusețare” a folclorului, frecvente în epoca romantismului. În plus, traducerea lor în limba rusă este greoaie și inexpressivă. De aceea mult mai proaspăt și mai aproape de structura versului popular ne apare fragmentul de cîntec moldovenesc folosit de Boleslav Hasdeu, fratele său, drept motto la nuvela *Judecată la serdăria din Orhei*: „Umblam lumea în lungiș/Și în curmeziș,/Că doar oi afla dreptate,/Nu-i dreptate,/Numai, dragă, strîmbătate”⁹. Ceea ce a publicat Alex. Hasdeu despre folclor nu-i pune în lumină multiplele sale cunoștințe în acest domeniu. El este însă cel care și-a orientat fiul în literatura de specialitate și chiar după plecarea lui B. P. Hasdeu la Iași îi comunică, prin corespondență, unele informații utile cercetărilor acestuia. În capitolul IV din *Cuvente den*

¹ Ion Cîmpineanu, *Discurs de recepțiune în Academia Română de Ion Ghica și răspunsul d-lui Hasdeu*, în „Analele Academiei Române”, t. II, seria II, 1880, p. 27.

² B. P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*, ediție critică de Mircea Eliade, F.R.L.A., București, 1936, vol. I, p. XLIX.

³ E. Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu. Jurnalul lui intim (1825–1856) și alte opere rusești*, F.R.L.A., București, 1936, p. 161.

⁴ E. Dvoicenco, *op. cit.*, p. 132.

⁵ E. Dvoicenco, *Alexandru Hasdeu și literatura română populară*, în „Revista istorică”, XXII, 1936, 1–3, p. 129–131.

⁶ *Ibidem*, p. 6.

⁷ *Ibidem*, p. 7.

⁸ *Ibidem*, p. 12.

⁹ Nuvela apare în revista „Molva”, 1835, nr. 35, p. 137, ș.u.

bătrâni, spre exemplu, Hasdeu citează, din scrisoarea primită la 10 februarie 1859 de la tatăl său, informația despre existența unei variante spaniole a cîntecului *Amărită turturică* în *Cancionero de Romanes* (Antverpia, 1550, p. 245), asupra baladei daneze, cu același subiect, introdusă de Oelen Schläger în tragedia sa *Axel und Walbor* și asupra variantelor sîrbești asemănătoare¹⁰,

La Universitatea din Harkov, Hasdeu îl are profesor pe Ambrosie Melinski, autorul unor culegeri valoroase de cîntece populare ruse și ucrainene, și este de presupus ca tot acesta să-i fi impulsivat activitatea folclorică, așa cum l-a influențat și pe colegul său A.A. Potebnea¹¹. Dintr-o listă de proiecte literare și științifice datînd din perioada studenției, distingem preocupări intense pentru studiul mitologiei populare. Plănuia să realizeze o lucrare asupra doinei, alta referitoare la mitologia dacilor și un eseu asupra stării primitive a strămoșilor slavilor, grecilor, românilor, germanilor, celților, albanezilor etc.¹² În aceeași perioadă, împreună cu un coleg finlandez, baronul Mayendorf, studia runele *Kalevala*. Bibliografia referitoare la etnologie, pe care Hasdeu o cunoștea la acea dată era destul de cuprinzătoare. Din casa părintească îi erau cunoscute lucrările lui Herder și ale fraților Grimm, existente în biblioteca tatălui său. În *Jurnalul* din timpul stagiului militar, tînărul iunker nota că va primi de acasă, printre alte volume, cartea lui P. Leontiev, *Despre cultul lui Zeus*, apărută în 1850.¹³ Tot din aceste însemnări aflăm că el cunoștea opera lui Schelling, *Filozofia mitologiei*,¹⁴ lucrarea lui Buslaev, *Despre influența creștinismului asupra limbii slave*, apărută în 1848, din care citează,¹⁵ și culegerea amplă alcătuită de Berg, *Cîntecele diferitelor popoare*,¹⁶ ce cuprindea texte culese de la 28 de naționalități.

Încă din anii adolescenței, Hasdeu începe să culeagă folclor. Atunci află legenda despre domnița Voichița, care i-a fost povestită de un bătrîn de 80 de ani, venit din Valahia în satul Cristinești.¹⁷ Își notează în caiet texte folclorice de la coloniștii bulgari din satul Adrigoli (Ternovca, de lângă Nicolaev): balada *Ivan și Rada*, cîntecele despre Caragea „vorbind cu oia lui și fata (muma) care a fermecat soarele”¹⁸ și colindul agrar al sfîntului Gheorghe. Textele moldovenești culese de Hasdeu erau numeroase, de vreme ce într-o notă la poemul *Domnița Voichița* el își exprima dorința de a publica în curînd o culegere de *Cîntece populare moldovenești cu note istorice*.¹⁹ Recent, cercetătorul sovietic N.N. Romanenko a descoperit un manuscris al lui B.P. Hasdeu care cuprinde 57 de texte folclorice culese în anii tinereții.²⁰ N-ar fi exclus să fie vorba tocmai de creațiile populare pe care Hasdeu intenționa să le publice în culegere, deși grupajul conține, pe lângă 34 de cîntece, două strigături, patru ghicitori, cinci descîntece, o orație și un obicei. Apare astfel confirmarea faptului că Hasdeu a cules folclor în mod nemijlocit, pe teren. Textele din acest manuscris sînt inegale, cuprinzînd, printre altele, creații pseudofolclorice (*Cîntecul lui Bonaparte*), cîntece de lume (*Anii trec, viața scorteză*), dar și adevărate reușite artistice ale creatorului anonim, cum ar fi o variantă de cîntec haiducească sau descîntecul de dragoste adresat soarelui: „Nu răsări,/Nici pe biserici nante,/ Nici pe dughene lăudate,/Nici pe vaci gras!,/Nici pe fete frumoasi!/Și răsai pe statul meu,/Pe fața mé,/Pe vorba mé,/Pe trupul meu și răsai”²¹. Cantitatea de material adunată de Hasdeu pe teren a fost apreciabilă de vreme ce în notele sale la lucrările lingvistice și la cele literare apar dese referiri la texte pe care le-a cunoscut nemijlocit în diverse localități. Notele la romanul *Ursita*,²² spre exemplu, cuprind două descîntece culese de la o bătrînă din Moldova și tot din aceeași zonă a cules Hasdeu și superstițiile populare despre Sf. Mina. De asemenea, în capitolul III din *Cuvînt de n bătrâni*²³ citează un proverb zoomorf, aflat în copilărie de la boierul Vasile Cristea, de la care a cules

¹⁰ B. P. Hasdeu, *Cuvînt de n bătrâni*, vol. III, București, 1880, p. 443.

¹¹ E. Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu...*, p. 26.

¹² *Ibidem*, p. 46.

¹³ *Ibidem*, p. 239.

¹⁴ *Ibidem*, p. 262.

¹⁵ *Ibidem*, p. 263.

¹⁶ *Idem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 136.

¹⁸ *Ibidem*, p. 236.

¹⁹ *Ibidem*, p. 136.

²⁰ Apud Victor Cîrîmpei, *B. P. Hasdeu — culegător de creație populară moldovenească*, în „*Limbă și literatură moldovenească*”, XVIII, 1975, nr. 3, iulie-septembrie, p. 34—42.

²¹ *Ibidem*, p. 40.

²² B. P. Hasdeu, *Ursita*, Minerva, București, 1910, p. 199.

²³ B. P. Hasdeu, *Cuvînt de n bătrâni*, vol. III, București, 1880, p. 199—201.

și orașia prelucrată apoi în finalul piesei *Răzvan și Vidra*.²⁴ În general, indicațiile despre localitățile și persoanele care i-au furnizat anumite texte populare sînt vagi. Realitatea folclorică românească o va cunoaște mai profund din răspunsurile pe care le va primi la chestionare, precum și din culegerile vremii.

Contribuția esențială a lui Hasdeu în folcloristica românească o constituie fundamentarea unor principii de bază ale cercetării culturii populare, el aducînd și în acest domeniu știința românească la nivelul european. Erorile comise, datorită entuziasmului său romantic, din grabă sau din cauza deficiențelor materialului bibliografic din vremea respectivă, nu reușese, totuși, să zdruncine edificiul solid ridicat de Hasdeu în studiul științific al culturii populare, abordate din numeroase perspective: istorică, lingvistică, filologică, etnografică. În prefața volumului al treilea din *Cuvențe den bătrâni*,²⁵ Hasdeu consideră cultura populară ca făcînd parte din filologia comparată, alături de lingvistică, și adoptă termenul de etno-psihologie, introdus în literatura de specialitate de Steinthal și Lazarus, pe care-l utilizează, de altfel și în prelegerile ținute la Universitatea din București. În *Principie de lingvistică*, cu un an mai tîrziu deci, constată că termenul de etno-psihologie este inadecvat, deoarece literatura și arta „poporană” nu se identifică cu etica „poporană”, care are în vedere „numai moravurile”²⁶. Acest termen va fi abandonat în 1887, cînd Hasdeu propune, în introducerea la *Etymologicum Magnum Romaniae*, să se adopte, pentru prima oară la noi, termenul de *folklore*.²⁷ Folclorul cuprindea, în accepțiunea lui Hasdeu, „credințele cele intime ale poporului, obiceiurile și apucăturile sale, suspinele și bucuriile”²⁸.

Ca mentori în cercetarea folclorului, B.P. Hasdeu îi consideră pe Gian Battista Vico și pe Max Müller. Adeziunea la opiniile acestor oameni de știință nu se face în mod integral, savantul român avînd în multe privințe contribuții originale, soluții proprii ingenioase. Astfel, acceptînd unele teorii mülleriene, de exemplu cea solară, îl combatte pe autorul lucrării *Essay on comparative Mythology* atunci cînd acesta susține originea creștină a științei limbii. De la Gian Battista Vico, Hasdeu preia cîteva teorii ce se află expuse în *Cinque libri d'un Scienza Nuova*. El consideră ca și precursorul său italian că fiecare ramură a științei „culte” își are sorgintea într-o știință populară, că poporul posedă o adevărată enciclopedie care cuprinde prima astronomie, prima fizică, prima logică ș.a. De asemenea, va încerca să aplice evoluționismul lui Vico, ce privea dezvoltarea culturii populare ca o succesiune de vârste biologice, ascensiuni și coborîri (*corst e ricorsti*). Potrivit acestui principiu, vârstei copilăriei i-ar corespunde cîntecul de leagăn („berceuses”), versurile întrebunțate la jocuri, frămîntări de limbă, basme; vârstei bărbăției (tinereții) îi sînt proprii colinde (înnuri religioase), vicleimul (prima formă a teatrului), orașia și cîntecul de moarte, iar pentru bătrîni include speciile: baladă sau cîntec bătrînesc (poesia epică a poporului), descîntec (medicina populară), legendele sau tradițiunile populare (evvințe din bătrîni), anecdotele, proverbele (adevărate înțelepciuni a popoarelor) și bocetele.²⁹ Dacă lista speciilor este mai largă decît cea alcătuită în 1867 în prefața la volumul de *Basme, orașii, păcălituri și ghicitori*³⁰ al lui I.C. Fundescu, principiul de bază al acestei clasificări este vicios, pentru că speciile folclorice rareori pot fi socotite apanajul unei vârste unice.

Studiul privitor la cărțile populare este una din contribuțiile capitale ale lui Hasdeu la cunoașterea mecanismului intim al procesului apariției și circulației folclorului. Aici analizează trăsăturile specifice ale literaturii populare orale, comparate cu literatura cărților populare, subliniază caracterul ei anonim și spontan, larga circulație în spațiu și timp. Surprinde procesul apariției unei piese folclorice: creație a unui anumit ins în prima ei fază, ea circulă din om în om, ivindu-se un număr imens de variante, dintre care, printr-un proces de selecție colectivă, se impun textele cele mai bine realizate. Literatura populară

²⁴ B. P. Hasdeu, *Scripturi literare, morale și politice, ed. cit.*, p. 295.

²⁵ B. P. Hasdeu, *Cuvențe den bătrâni*, p. 149.

²⁶ B. P. Hasdeu, *Principie de lingvistică*, ca introducere la *Istoria limbii române*, tomul al III-lea, partea I, București, 1881, p. 12—13.

²⁷ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I, București, 1887, Socec-Teclu, p. XVIII.

²⁸ *Idem.*

²⁹ B. P. Hasdeu, *Prelegeri de ethnopsihologie*, partea a II-a, în „Șezătoarea”, XXXIII (vol. XXI), nr. 10—12, oct.-dec. 1925, p. 121.

³⁰ *Basme, orașii, păcălituri și ghicitori*, adunate de I. C. Fundescu, ed. IV, vol. I (Basme), București, 1896, p. 13—14.

orală și literatura populară scrisă, „una fiică de singe, cealaltă fiică de suflet a poporului”³¹, nu vor fi asimilate de mase dacă nu vor răsfrînge „credințele poporului, speranțele lui slăbiciunile lui”³². Diferența esențială între aceste două categorii este originea lor deosebită. Referitor la terminologie, Hasdeu încearcă să impună în acest studiu opoziția dintre *poporan*, „indicînd ceia ce aparține poporului”,³³ și *popular*, „denotînd ceia ce este iubit de popor”,³⁴ termeni care nu s-au putut menține în literatura de specialitate. Introduce însă cu succes denumirile de *variant* și *subvariant*, *tip*, *subtip*, *prototip* și *arhtip*, care s-au păstrat pînă astăzi.³⁵

În ceea ce privește fixarea jaloanelor unei cercetări folcloristice științifice, Hasdeu poate fi considerat deschizător de drumuri nu numai în cultura românească. Potrivit concepției sale, cel care studiază un aspect al culturii populare trebuie să investigheze în primul rînd aspectele concrete ale vieții țaranului: „pentru adunarea literaturii, moravurilor și esteticii poporului, spunea Hasdeu, trebuie să respiri mai mult aerul bordeiului”.³⁶ O a doua fază era considerată adunarea tuturor variantelor cunoscute, interne și externe, și ordonarea acestora în funcție de particularitățile lor comune. Abia după compararea riguroasă a textelor se pot stabili ipotezele cele mai juste. Potrivit acestui plan, Hasdeu elaborează valoroasele studii de folclor comparat, *Cucul și turturica*³⁷ și *Povestea numerelor*,³⁸ lucrări care îl situează între predecesorii școlii finlandeze a lui Julius Krohn. Din păcate în aceste cercetări el este sedus de prezența influențelor bogomilice în folclor, pe care le absolutizează, omițînd orice alte interferențe cu diverse obiceiuri și credințe. Astfel ajunge la concluzia că dialogul dintre fata urmării și urmărirea (în *Cucul și turturica*) nu este altceva decît transpunerea dualismului Dumnezeu — Satana din scrierile bogomilice. Pe aceeași linie, în *Povestea numerelor*, Hasdeu încearcă să derive originea acestui tip special de „aritmetică poporană”³⁹ tot din erezia bogomilică.⁴⁰ Pericolul ca demonstrația să pornească de la concluzii și nu invers, pe care însuși Hasdeu l-a subliniat în repetate rînduri, devine iminent în aceste studii. Răspîndirea largă a fenomenului metamorfozării în lirica și epica populară nu-l convinge pe Hasdeu să renunțe la ipoteza formulată în final. Supoziția sa privind originea bogomilică a opoziției dintre eroul negativ și cel pozitiv a fost influențată și de teoria lui Benfey, care pune la originea *Panceatantri* indiene lupta dintre budiști și brahmani. În analiza speciilor folclorice Hasdeu elaborează cercetări valabile, în parte, și astăzi, cum sînt cele referitoare la *basm*, *strigătură* și *bocet*. Articolul despre basm din *Etymologicum Magnum Romaniae*,⁴¹ spre exemplu, a fost una din sursele principale ale lucrării fundamentale în această problemă a lui Lazăr Șăineanu, *Basmelor române*.⁴² Hasdeu surprinde caracterul spontan al strigăturilor de joc⁴³ și compară bocetele bănățene cu *î bocet* corsicane.⁴⁴ Exagerările latiniste la modă sînt combătute de savant, acesta scoțînd mereu în evidență dacismul ce a precedat, pe teritoriul nostru, cultura romană. Cînd At. Marienescu ajunge la concluzia că Arghir din cunoscuta carte populară nu este, nici mai mult nici mai puțin, altul decît Apollo Argirotoxos, comentariul lui Hasdeu devine malițios, atacînd totodată și falsificarea de către

³¹ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, p. XVIII.

³² *Idem*.

³³ *Idem*.

³⁴ *Ibidem*, p. XXII.

³⁵ Problema termenilor științifici introduși de B. P. Hasdeu în folcloristică este tratată pe larg de Ov. Birlea în *Istoria folcloristicii românești*, Editura enciclopedică română, București, 1974, p. 174—176.

³⁶ B. P. Hasdeu, *Prelegeri de ethnopsychologie*, în „Șezătoarea” XXXIII, (vol. XXI), nr. 5—6, mai—iunie 1925, p. 111.

³⁷ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. III, p. 502—566.

³⁸ *Ibidem*, p. 608—703.

³⁹ *Ibidem*, p. 608.

⁴⁰ Hasdeu întuise just prezența în folclorul românesc a unor influențe persane, dar exagerase rolul bogomilismului în impulsionarea acestora. Fenomenul pătrunderii elementelor culturii persane în folclorul nostru este prezentat detaliat de Mircea Eliade în articolul *Les livres populaires dans la littérature roumaine*, în „Zalmoxis”, II, nr. 1, 1939, p. 64—69 (vezi și nota nr. 1 la articolul respectiv).

⁴¹ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, p. 2596—2652.

⁴² L. Șăineanu, *Basmelor române în comparațiune cu legendele antice, clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice, Studiu comparativ de...*, București, 1895.

⁴³ B. P. Hasdeu, *introducere la Basme, orații...* de I. C. Fundescu, p. 13.

⁴⁴ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, III, p. 707.

cărturarul bănățean a variantelor folclorice ale basmului.⁴⁵ Printre primii la noi, Hasdeu surprinde caracterul păgîn, arhaic, al credințelor populare românești peste care creștinismul n-a putut așeza decît o pojghiță subțire. Astfel, comentînd imaginea paradisului la români, Hasdeu constată că locul acestuia „în genoe, în apusul soarelui”,⁴⁶ este un produs indigen, „un rest pagan, pe care creștinismul l-a găsit impietrit pe pămîntul Daciei”.⁴⁷ Alături de rolul substratului autohton în legătură cu formarea unor creații populare, el subliniază importanța anumitor trăsături general-umane în apariția motivelor comune la popoare îndepărtate. Mitul muntelesc al lui *Negru-Vodă* comparat cu mitul latin al lui *Romulus* prezintă asemănări evidente, dar ele au apărut independent unul de altul, pentru că „un principiu universal se manifestă tot la fel la Tîbru și la Olt”.⁴⁸ O puternică influență asupra specificului național o are și spațiul geografic în care s-a dezvoltat un popor. Anumite condiții proprii de viață generează apariția unor elemente originale în folclorul aceluia neam. Astfel, formula *frunză verde*, de la începutul fiecărui cîntec dacoromân, nu este o moștenire nici de la daci, nici de la romani, ci este o creație pe terenul limbii române, inspirată de secularele păduri de pe crestele Carpaților „unde străbunii noștri s-au format și s-au dezvoltat în curs de veacuri mai înainte de a pogori din munte și a se răspîndi la cîmpie”.⁴⁹

Adept al concepției că folclorul este un important document istoric, Hasdeu atrage atenția asupra pericolului de a acorda credit unor datări contrafăcute, strecurate adesea de unii cărturari în textele populare. De aceea privește cu suspiciune cîntecele despre Mihai Viteazul și Traian, primite de la preotul Colceriu din Măhăci, conchizînd cu justețe: „Niciodată poporul nu cunoaște alt de bine amănuntele istorice; și niciodată, mai cu seamă, el nu le reproduce cu altă exactitate, chiar atunci cînd le-a văzut el însuși”.⁵⁰ Dar tot el încalecă acest principiu, acordînd importanță unor fapte neconcludente, atunci cînd numirea de „voinicel mehedințean” dintr-un cîntec publicat în colecția Alecsandri îi servește drept suport pentru a argumenta „uzul poporului” de a folosi toponimicul Mehedinți pentru a denumi întreaga Oltenie,⁵¹ sau atunci cînd, pentru a data apariția baladei *Miorița* „ca formă” între anii 1350 — 1450 îi este suficient epitetul de *vincean* folosit, potrivit supoziției sale, ca apelativ pentru un locuitor al Țării Românești.⁵²

Alături de folclorul propriu-zis, Hasdeu urmărește constant etimologiile populare. Etimologia cuvîntului *doină* îi servește ca argument suprem în combaterea teoriei lui Rösler asupra emigrării românilor din nord în sudul Dunării. Prezența doinei la dacoromâni și inexistența ei la aromâni îi face să deducă legea caracterului conservator al ținuturilor mlate în păstrarea și transmiterea creațiilor populare.⁵³

Una din cele mai importante realizări ale lui B.P. Hasdeu este întreprinderea unei vaste culegeri de material folcloric prin intermediul celor două chestionare juridic și lingvistic. Difuzat în 1878, chestionarul *Obiceele juridice ale poporului român. Programa*, cuprinde 400 de întrebări grupate în capitolele *satul, casa și lucrurile*. Rezultatele acestei investigații nu sînt prea mulțumitoare, răspunsurile primite provenind din numai 37 de localități, mai bine reprezentat fiind doar județul Dolj (12 localități). În 1884, pentru a-și putea pune în aplicare elaborarea dicționarului *Etymologicum Magnum Romaniae*, Hasdeu alcătuiește *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română. Chestionar lingvistic*, dar cum în viziunea sa lingvistica nu era separată de cultura populară, spațiul rezervat întrebărilor privitoare la obiceiuri, credințe, mitologie populară este foarte mare, respectiv de la întrebarea 65 pînă la 206. Chestionarul lingvistic reușește să capteze interesul colaboratorilor

⁴⁵ *Ibidem*, p. XL.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 210.

⁴⁷ *Idem*.

⁴⁸ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor. Pămîntul Țării Românești*, I, Tip. Curții, București, 1875, p. 119.

⁴⁹ B. P. Hasdeu, *Frunză verde*, în „Columna lui Traian”, IV (1873), nr. 13, p. 103.

⁵⁰ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, III, p. 5.

⁵¹ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor...*, I, Tip. Curții, București, 1875, p. 27.

⁵² *Ibidem*, p. 56—57.

⁵³ B. P. Hasdeu, *Doina răstoarnă pe Rösler*, în „Columna lui Traian”, IV, 1882, oct.-dec., p. 527—536.

de la safe, rezultatul concretizându-se în 17 000 pagini, grupate în 19 volume.⁵⁴ Rețeaua de localități prospectată este vastă (circa 701 puncte), cuprinzând și unele centre din Transilvania, Banat și Bucovina. Volumul de informații este bogat, deosebit de important, și se referă nu numai la speciile literaturii folclorice, ci și la obiceiuri familiale, calendaristice, practici magice, credințe legate de animale și plante, date cosmogonice sau privitoare la unele ființe fantastice.⁵⁵

Numeroasele date provenind din răspunsurile la chestionarul lingvistic au fost utilizate de Hasdeu în articolele din *Etymologicum Magnum Romaniae*. În concepția sa, dicționarul complet trebuia să reflecte nu numai limba „istorică”, ci și pe cea „poporană” a românilor. Un dicționar selectiv, care elimină creația populară ca sursă de informații, „în care o odă sau un sonet nu primesc în clubul lor un cîntec bătrînesc sau o doină, în care citațiunile dintr-o nuyelă s-ar crede pîngărite alături de citațiuni dintr-un basm . . .”⁵⁶, nu redă evoluția unei limbi, starea ei reală și circulația cuvîntelor, este o operă neștiințifică, „un anacronism”.⁵⁷ În ce măsură a respectat Hasdeu acest deziderat ne-o poate demonstra orice articol. Astfel, pentru a indica sensurile cuvîntului *alb*,⁵⁸ el folosește citate din colecțiile G. Dem. Teodorescu, S. Fl. Marian, V. Alecsandri, Jarnik-Bîrșeanu, P. Ispirescu, T. T. Burada, A. Pann ș.a., din literatura populară publicată în revistele vremii („Convorbiri literare”, „Familia”, „Foișoara Telegrafului român”), din manuscrisele folclorice existente la Academie, din folclorul străin (proverbul italian citat din Brinkman, *Metaphern*, I) și, mai ales, din răspunsurile la cele două chestionare. Datorită acestei orientări a autorului, dicționarul cuprinde un număr mare de termeni populari referitori la obiceiuri sătești (*alimori*⁵⁹), la plante (*alimon*, *alior*, *areu*⁶⁰), la alimente specific rurale (*azimă*, *alivenci*⁶¹), la denumiri populare de fenomene meteorologice (*băltăre*⁶²), la industria casnică textilă (*alesătură*, *arnici*⁶³) etc. Unele definiții se sprijină numai pe citate din literatura populară, așa cum este cazul interjecției, rarissime, *avalim*,⁶⁴ pe care Hasdeu o află într-un cîntec din Covurlui, sau al diminutivului *azimioară*,⁶⁵ selectat printre altele dintr-un fragment al cîntecului *Cucul și turturica*: „Că zău m-oi preface, / Azimioară-n vatră / Cu lacrimi udată / Și de foc uscată”.⁶⁶

Prețuirea pentru filonul popular românesc însoțește constant și opera literară a lui Hasdeu. În *Ursita*, singurul roman apărut din ciclul proiectat *Copilăriile lui Iancu Moțoc, viața unui boier român*, folosește informația etnografică și folclorică pentru redarea culorii locale, istorice și spirituale, tradiție ce va fi reluată cu alte mijloace de M. Sadoveanu în romanele sale istorice. Notele sînt atît de riguros întocmite, încît ele par a însoți o disertație științifică și nu o operă beletristică. Aflăm aici, printre altele, atît date despre mișcarea de haiduci din Moldova secolului al XVI-lea, cu vestitul Mihu Copilul, pomenit în baladele culegerii Alecsandri, dar și în *Kronika polska* a lui Bielski,⁶⁷ cit și referiri asupra rolului

⁵⁴ Contribuția lui B. P. Hasdeu la constituirea primelor chestionare științifice la noi este prezentată minuțios în cele două studii care însoțesc volumul *Tipologia folclorului*. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu, Minerva, București, 1970: *Importanța materialului folcloric din răspunsurile la chestionarul Hasdeu și problema valorificării lui*, de I. Mușlea și B. P. Hasdeu și *folclorul*, de Ov. Bîrlea.

⁵⁵ Răspunsurile la chestionarele B. P. Hasdeu se află la Biblioteca Academiei R.S. România.

⁵⁶ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, II, ed. Socec-Teclu, București 1887, p. XIII.

⁵⁷ *Idem*.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. I, p. 698—711.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 874—879.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 874 ; p. 890—892.

⁶¹ *Ibidem*, vol. I, p. 894—895 și vol. II, p. 2193—2194.

⁶² *Ibidem*, vol. III, Addenda, p. XXXVI.

⁶³ *Ibidem*, vol. I, p. 853—855 și vol. II, p. 1720—1722.

⁶⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 2141.

⁶⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 2193—2194.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 2193.

⁶⁷ B. P. Hasdeu, *Ursita*, ed. cit., p. 196, nota 1.

cifrei 3 în superstițiile românilor (fapt care i se pare a fi moștenit tocmai de la etrusci).⁶⁸ Cunoștințele despre creația folclorică sînt folosite pentru surprinderea plastică, veridică, a trăsăturilor fizice și spirituale ale personajelor, precum și a specificului lor etnic. Mătușa Despa, ființa aproape mitologică, cunoscătoare de bătrîne eresuri, pare coborîță din basmele poporului, jumătate vrăjitoare, jumătate Sfînta Vineri. Ea are puterea „de a schimba oamenii în lupi, de a opri vînatul, de a aduce ploaie sau secetă și chiar de a pogori luna pe pămînt”.⁶⁹ Paralelismul cu presvitera Olimpiada, din romanul sadovenian *Nicoară Polcovă*, este evident. Pentru a sugera aspectul jalnic al Sucevii după lupte, Hasdeu o compară cu un oraș pustiu descris într-unul din basmele colecției fraților Schott, *Walachische Märchen*, „unde prin răutatea Satanei împietriră pînă și corbii de pe arburi, pînă și apele din izvoare, pînă și bucatele de pe frigări”.⁷⁰

În dramaturgie ecourile creației folclorice sînt mai profunde. Mai mult decît *Domnița Ruxandra*, *Răzvanși Vidra*, dramă națională și socială, își are rădăcinile în tema mai multor balade și cîntece de haiducie moldovenești. Antagonismul boieri-răzeși, lupta haiducilor, portretul Vidrei sînt urmărite conform tradiției populare. Versurile inspirate de culegerile de folclor ale lui Alecsandri și Granda și de textele culese de Hasdeu personal sînt numeroase, iar notele autorului sînt edificatoare în acest sens. Drama fostului rob devenit un voievod înstrăinat de popor își datorează viabilitatea în mare măsură acestei legături traice cu opera artistului anonim.

Lirica lui Hasdeu este întretesută numai de sporadice influențe folclorice. O legendă populară despre „cum s-au ivit prima oară albinele pe pămînt” pare a sta la baza poeziei *Mater Dolorosa*: „Țăranul povestește-a lui e poezia !/Că din acele lacrimi albina s-a născut ;/ Amar i-e acul ; mierca-i dulce ca Maria ;/Și tot prin flori colindă, cîntînd pe cel pierdat”.⁷¹ Protestul social, lait-motivul liricii hasdeiene, răsună și-n acest blestem de după moarte al țăranului din poezia *O doină postumă*: „Nu avem o șchioapă de pămînt/Să-mi fie/Locul meu . . . acuma-mi stăpînesc mormîntul/Și nu îndrăznește ciocoiful să vie/Să-mi stearcă pămîntul !”.⁷² Versurile prevestesc pe Coșbuc din poezia *Noi vrem pămînt*, pe Goga din poezia *Un om și pe Arghezi din Bade Ioane*.

Paralel cu activitatea științifică și literară, B.P. Hasdeu a desfășurat o permanentă muncă de mentor, fiind unul din cei mai pregnanți popularizatori ai studiului culturii populare la noi și un conducător de școală în cercetarea folclorului. În revistele sale, „Columna lui Traian” și „Revista Nouă”, publică folcloriști din toate ținuturile românești: S. Fl. Marian, Miron Pompiliu, Gr. G. Tocilescu, G. Missail, Dionisie Miron, G. Dem. Teodorescu, I. Procopoviciu, D. Stănescu, At. Marienescu ș.a. Cultura populară este abordată din numeroase puncte de vedere: filologic, lingvistic, muzical, juridic ș.a. Astfel, alături de textele de balade și descîntece din Bucovina, culese de S. Fl. Marian, de basmele comunicate de P. Ispirescu, de studiul mitologizant al lui Aron Denuşianu, *Semo Sancus și simbele*, apar însemnările lui D. Brînză despre limba botanică a țăranului român. Tot prin intermediul celor două reviste, Hasdeu popularizează răspunsurile la chestionarul juridic. În societățile culturale pe care le-a condus sau din care a făcut parte (*Societatea Românișmul*, *Societatea enciclopedică română*, *Transilvania ș.a.*), Hasdeu a avut aceeași atitudine de încurajare a studiului folclorului autohton. În mod firesc, în jurul lui Hasdeu se grupează toți tinerii folcloriști ai vremii, cărora eminentul erudit le putea da, pe lângă entuziasm, o metodă eficientă, cu imense posibilități de investigare în știința folclorului. Și dacă într-o prefață la lucrarea lui Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*,⁷³ și-i considera discipoli pe I. Bîanu, Gr.G. Tocilescu și pe autorul operii pe care o prefața, numărul celor pe care Hasdeu i-a îndrumat în activitatea științifică este mult mai mare. S. Fl. Marian elaborează voluminoasele sale studii asupra nunții, nașterii și sărbătorilor la români la în-

⁶⁸ *Ibidem*, nota 4, p. 200.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 56.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 91.

⁷¹ B. P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*, ed. cit., vol. I, p. 61.

⁷² *Ibidem*, p. 314.

⁷³ Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, Tip. Acad. Române, București, 1887, p. III, prefață de B. P. Hasdeu: „Ca istoric, ca filolog, ca lingvist, las și eu trei „ucenici”, de care am tot dreptul de a fi mîndru: unul, d. Tocilescu, este astăzi coleg al meu și aș dori ca și ceilalți doi, d. Bîanu și d-ta, să-mi fiți de asemenea colegi cu o zi mai curînd”.

demaul lui. Sub aceeași înflurire directă au apărut colecția de basme alcătuită de I. C. Fundescu și culegerea de poezii populare a lui G. Dem. Teodorescu. Alături de aceștia se cuvin enumerate contribuțiile lui Ion Pop-Reteganul, Petre Ispirescu, Miron Pompiliu ș.a. Și, poate că nu întâmplător, fiica sa, Iulia Hasdeu, urmîndu-i sfaturile, își alesese drept teză de doctorat la Sorbona *Filozofia în literatura nescrisă a poporului român, teodiceea, metafizica, logica, psihologia, etica*.*

* În timp ce acest articol se afla sub tipar, a apărut volumul B. P. Hasdeu, *Studii de folclor*, ediție îngrijită și note de Nicolae Bot, prefață de Ovidiu Birlea, Cluj-Napoca, Dacia, 1979, 288 p., în care sînt reunite, pentru prima dată, studiile lui B. P. Hasdeu consacrate culturii populare.